

MANİHAİST ESKİ UYGUR VE ORTA İRAN METİNLERİNDE NOKTALAMA İŞARETLERİ*

Betül ÖZBAY**

ÖZET

VIII. yüzyılda Uygur hükümdarı Böğü Kağan'ın Manihaizm'i devlet dini olarak resmen kabul etmesiyle birlikte İran dillerinden Eski Uygurcaya yoğun bir çeviri akımı başlamış ve Manihaizm'i anlatan pek çok dini metin Eski Uygurcaya kazandırılmıştır. Manihaist metinlerin çoğu doğrudan ya da dolaylı olarak Orta İran dillerinden Soğdca, Orta Farsça ve Partçadan tercüme edilmiştir. Bu tarihlerde artık ölü dil hâline gelmiş olan Orta Farsça ve özellikle Partça, Manihaist cemaatin kilise dili olarak en azından XIII. yüzyılın ortalarına kadar Turfan'da kullanılmaya devam etmiştir. Yapılan bu çevirilerle sadece ciddi bir söz varlığı Türkçeye katılmamış aynı zamanda İran halklarının kullandıkları yazılar da Uygurlar arasında yayılmıştır. Öte yandan bu iki büyük halkın ilişkisi her zaman karşılıklı olmuştur; örneğin, Mani ve Soğd kökenli Uygur yazıları Eski Uygur toplumunda yaygınlaşırken, Türkçe unvanlar da İrani halklar arasında kullanılmaya başlanmıştır. Oldukça erken bir dönemde hem Orta İran hem de Eski Uygur dillerinde Mani ve Soğd yazılarıyla üretilmiş metinlerde çok işlevli biçimde kullanılan noktalama işaretleri, Turfan bölgesindeki yazılı anlatım kültürünü görebilmemiz ve bu gelenek üzerine düşünebilmemiz için yeni bir bakış açısı sunar. Manihaist İran ve Uygur metinlerinde karşılaştığımız noktalama işaretlerinin biçimlerinin yanında kullanım işlevleri de benzerdir. Araştırmamız neticesinde Manihaist metinlerdeki noktalama işaretlerinin beş temel işlevi tespit edilmiş ve bu işlevler hem Eski Uygur hem de Orta İran metinlerinden aldığımız örneklerle karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Manihaist metinler, Eski Uygurca, Orta İran dilleri, Noktalama İşaretleri, Turfan Yazmaları.

* Makalenin geliş tarihi: 01.11.2019 / Kabul Tarihi: 26.11.2019

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, betul.ozbay@medeniyet.edu.tr (https://orcid.org/0000-0003-1513-0994)

Giriş

MS III. yüzyılda Mezopotamya’da doğan Manihaizm diğer pek çok din gibi öğretisini ve temel inançlarını yaymak için yazıyı kullanmıştır. Manihaistler, tarihler boyunca Mezopotamya’dan Asya’nın doğusuna, hatta Avrupa’nın güneyine kadar uzanan bir coğrafyada dinî metinlerini yazmış ve öğretilerini olabildiğince çok insanla buluşturmuşlardır. Öte yandan, Manihaizm dini doğuda da batıda da oldukça sert tepkilerle karşılaşmıştır. En sonunda ana yurtları olan İran topraklarından da işkencelerle sürülen Manihaistler hiç umulmadık bir şekilde Orta Asya’nın merkezinde çok güçlü bir Uygur kağanın desteğini alır ve Türk tarihinde ilk kez bir kağan, tebaasını yeni bir dini kabul etmeye yönlendirerek bunu resmen devlet eliyle destekler.¹ Böğü Kağan’ın bugün bile oldukça ilgi çekici olan bu kararıyla birlikte halkın Manihaizm’i en doğru şekilde öğrenmesi için İran dillerinden Türkçeye büyük bir çeviri hareketi başlar. Bu siyasi destek Manihaistlerin en büyük külliyyatının Turfan Bölgesi’nde doğmasını sağlar. Bugün de hâlâ Manihaizm dini için en önemli belgeler bu Vadi’den çıkarılmış olan çeşitli arkeolojik bulgulardır.

Eski Uygurca Manihaist metinler, Budist metinler kadar fazla olmasa da özellikle farklı bir söz varlığına sahip oldukları ve yine farklı yazılar kullandıkları için oldukça değerlidir. Elimizdeki en bütünlüklü Eski Uygurca Manihaist yazma ise bu makalede de yer verdiğimiz *Huastuanift* adlı bir tövbe duasıdır. Büyük bir ihtimalle manastırlardaki haftalık ayinlerde (Pazartesi günleri) cemaat bu duayı okuyarak birlikte tövbe etmekteydi.² Yaygın kullanılan bir metin olduğu için de bugün çeşitli koleksiyonlarda korunan eserin 30’dan fazla nüshası olduğu bilinmektedir. Metnin hem Uygur yazılı hem de Mani yazılı nüshaları mevcuttur. En önemli nüshalardan biri olan ve bugün St. Petersburg Bilimler Akademisinde bulunan kitap tomarı şeklinde, aşağıda fotoğrafları gösterilen nüsha Uygur yazılıdır:

¹ Böğü Kağan’ın Manihaizm’i kabulüyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. B. Özbay, *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. (Ankara, 2014), 23-36.

² Manihaizm’deki kutsal günler ve törenlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. B. Özbay, *a.g.e.*, s. 140 ve W. Sundermann “Manichean Festivals”, *Manichaica Iranica*. (Roma, 2001), 73-80.

Şekil 1: Huastuanift, St. Petersburg Kitap Tomarı © RAS

Bu çok bilinen, ünlü tövbe duasının dışında özellikle Berlin Bilimler Akademisinde Manihaist Uygurlara ait çoğunlukla dinî içerikli birçok farklı türde yazma bulunmaktadır.³ Manihaist eserler genel olarak düzgün bir el yazısıyla, bazen de tezhip ve minyatürlü olarak yazılmıştır. Dolayısıyla Turfan Vadisi Manihaist yazmalarının en önemli niteliklerinden biri göze de hitap eden zarif yazılı ve betimlemeli olmalarıdır. Özetle, hangi yazıyla yazılmış olursa olsun Manihaist eserlerde yazının içeriği kadar görünümü de son derece önemlidir. Bu nizami görünümü sağlayan hem yazının düzgün yazılması hem de yazılan yüzeyin (çoğunlukla kâğıt) oldukça ölçülü kullanılmasıdır. Sayfa kenarlarında kalan boşluklara ustaca yerleştirilen düz çizgiler, tekrarlı veya dekoratif biçimde uzatılmış harfler ve noktalama işaretleri bütün bir görüntü sağlar. Birden fazla amaçla kullanılan noktalama işaretleri dengeli bir sayfa biçimi oluşturabilmek için de son derece önemlidir. Mani yazısında noktalama işaretleri genel olarak üç ana amaçta kullanılır: bunlardan birincisi anlam ayrımını sağlamak, ikincisi metnin biçimsel düzenini oluşturmak ve bu yazıda yer veremediğimiz üçüncü amaç ise noktalama

³ Bu eserlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. J. Wilkens, *Alttürkische Handschriften. Teil 8. Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung* (Stuttgart, 2000).

işaretlerini müzik metinlerinde bir tür yönlendirici olarak kullanmaktır. Araştırmamızda noktalama işaretlerinin anlam ayrımını sağlamak ve biçimsel düzeni oluşturmak üzere beş farklı işlevi saptanmıştır. Çalışmamızda bu sık karşılaşılan işlevler Eski Uyğurca ve Orta İran dillerinde üretilmiş farklı metinlerden alıntılanan örneklerle karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Sunulan örneklerde öncelikle noktalama işaretinin işlevi belirtilmiş, daha sonra tarihî metnin çeviri yazısı ardından da Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmış ve alıntı yapıldığı orijinal metin gösterilmiştir. Çalışmamızda özellikle metin içinde kullanılan noktalama işaretlerinin biçimi ve işlevi incelenmiştir.

Manihaist Eserlerde Noktalama İşaretleri

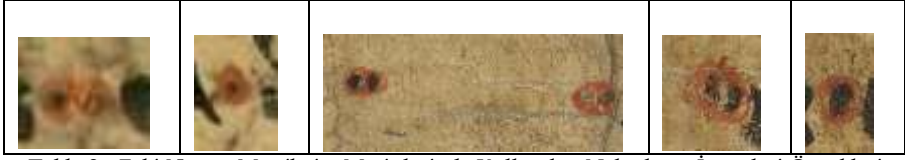
Mani ve Uyğur yazılarında çoğunlukla kullanılan noktalama işaretleri kırmızı mürekkeple çevrelenmiş, siyah mürekkeple yazılmış tek nokta ya da yan yana (bazen üst üste) bitişik olarak konulmuş iki noktadır, nadiren de olsa yan yana yazılmış üç nokta biçimleri de görülür. Bunların dışında özellikle başlık yazılarının sağında ve solunda bulunan simetrik içi boş veya dolu, nokta ve noktacılarla da yazmalarda karşılaşılır. Aşağıda Eski Uyğur ve Orta İran dillerinde yazılmış Manihaist metinlerde yer alan bazı örnekler gösterilmektedir:⁴

Tablo 1: İran Manihaist metinlerinde kullanılan noktalama işareti örnekleri

Yukarıda da belirttiğimiz gibi özellikle kırmızı mürekkeple çevrelenmiş, siyah renkli tek veya iki noktalar metin içinde en çok karşılaştığımız noktalama işareti biçimleridir. Bunun yanında bölüm sonları gibi metinlerin kesin olarak bittiği ya da farklılaştığı durumlarda aralarında belirgin boşluk bırakılmış iki adet nokta işaretinin kullanımı da yaygındır. Aşağıda Eski Uyğur Manihaist metinlerinde kullanılan tek nokta ve iki nokta örnekleri gösterilmektedir:

⁴ Manihaist başlık süslemelerinde kullanılan işaretler için ayrıca krş. B. Özbay, "The Paleographical Analysis of the Manichean Script for Middle Iranian and Old Uyghur Texts" (Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2016).

Tablo 2: Eski Uygur Manihaist Metinlerinde Kullanılan Noktalama İşaretleri Örnekleri

Daha önce belirttiğimiz gibi noktalama işaretleri genel olarak biçim odaklı ve anlam odaklı işlevlerde kullanılmıştır. Bu iki kullanım amacı birbirinden kati olarak ayırlamasa da artan veya azalan bir meyille bir taraftan diğerine kayabilir. Örneğin Eski Uygurca eserler sayfa şekli, yazı karakteri, sayfa süslemeleri gibi yönlerden son derece sade iken özellikle Orta Farsça eserler, Orta Çağ kitap sanatının en görkemli örneklerini oluşturur.⁵ Bu eserlerde gördüğümüz pek çok motif, bezeme yöntemi, sembolik anlatım Geleneksel Türk kitap süsleme sanatında bugün bile kullanılmaya devam etmektedir.⁶ Dolayısıyla, İran metinlerinde biçim özellikleri ağır basarken Uygur metinlerinde anlam özelliklerinin ağır bastığını söylemek mümkündür. Her iki dilde de üretilmiş metinlerdeki noktalama işaretlerinin tespit ettiğimiz temel işlevleri ise aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Manzum metinlerde mısra ayrımı yapmak

Temel ya da yan cümle bitişlerini göstermek

Önemli kavramları vurgulamak

Çok dilli metinlerde dil ayrımını göstermek

Bölüm bitiş ve başlangıçlarını göstermek

I. Manihaist İran Metinlerinde Noktalama İşaretleri

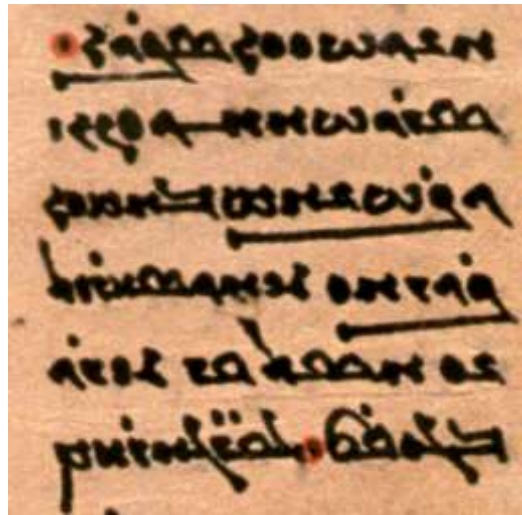
Manihaist yazmalardaki metin içi noktalama işaretleriyle Mani yazısında da Soğd yazısından geliştirilmiş Uygur yazısında da karşılaşırsınız. Her iki yazı da İran kaynaklı olduğu için noktalama işaretlerinin benzer biçim ve işlevleri bulunur; ancak bu yazıda özellikle Mani yazısındaki noktalama

⁵ Manihaist sanatla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Zs. Gulácsi, *Manichaean Art in Berlin Collections* (Turnhout, 2001).

⁶ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ş. Biçer Özcan, "Uygur Yazmalarında Sayfa Düzeni" (Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2010).

işaretlerinin Eski Türkçe ve Orta İran dillerinde yazılmış metinlerdeki kullanımları işlenmiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz beş işlev, aşağıdaki örneklerde ayrı ayrı başlıklar altında sıralanmış ve değerlendirilmiştir. Örneklerde öncelikle orijinal metin verilmiş, sonra bu metnin hangi dilde olduğu belirtilerek hem çeviri yazısı hem de Türkiye Türkçesine tercümesi yapılmıştır.

1. *Manzum metinlerde mısra ayrımı yapmak*: Bu yöntem özellikle gereksiz boşluk bırakmanın önüne geçtiği ve kâğıt tasarrufuna imkân tanıdığı için tercih edilmiş olmalıdır. Böylelikle hem mısralar ya da beyitler arası ayrım yapılmış hem de metnin bütünlüklü ve nizami görünümü korunmuş olur. Aşağıdaki örnekte Partça yazılmış manzum ilahideki noktalama işaretinin kullanımı görülmektedir, yuvarlak içinde gösterilen noktalar arasındaki parçada bir beyit yer alır:⁷

Şekil 2: M6/V/1/7-13 © BBAW

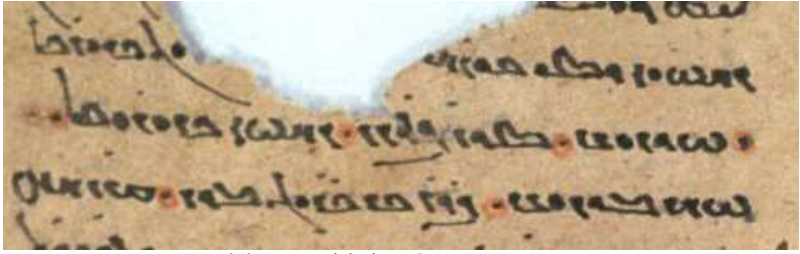
Metin: {Partça} ... anōṭān saxwan ° srōṭāw-yazd wxaṭnām
bāmān xwadāy hāwsār-it nḏ ast pad harw bayift ° ifragārām ...⁸

⁷ Metinle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. H.-J. Klimkeit, *Gnosis on the Silk Road: Gnostic Texts from Central Asia*. (San Francisco, 1993).

⁸ Makalede kullanılan çeviri yazı işaretleri hem İran hem de Uygur metinlerinin gösteriminde bir birlik sağlayabilmek için ZDMG'nin harf çevirisi sistemine dayanmaktadır.

Çeviri: "... Mübarek isimli Sroşav tanrımız, bizim aydınlık efendimiz! Bütün tanrılar içinde (sizin yeriniz başkadır) hiç kimse size benzemez ..."

2. Temel ya da yan cümle bitişlerini göstermek: Metinde noktalama işaretleri temel ya da yan cümleleri birbirinden ayırmak, cümle bitişlerini belirtmek için kullanılabilir. Örneğin, M47 arşiv numaralı Orta Farsça yazılmış metinden alınan aşağıdaki parçada noktalama işaretleri tam olarak bugünkü gibi olmasa da virgül ve noktaya yakın işlevlerde kullanılmıştır:

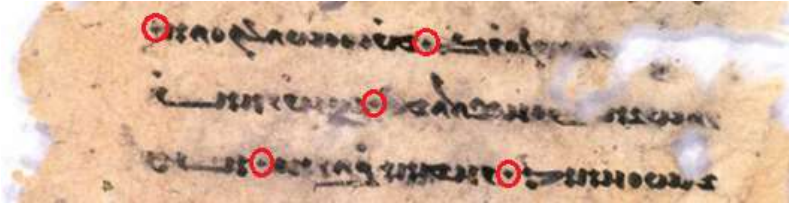

Şekil 3: M47/I/R/1-5 © BBAW

Metin: {Orta Farsça} ... *padgîrift* ° *ṭudānd* ° *sūr* *xward* ° *dāṭ(i)n* *padgîrift* °° *ṭād būddnd* ° ...

Çeviri: "... aldılar, gittiler, yemek yediler, hediye kabul ettiler, mutlu oldular."

3. Önemli kavramları vurgulamak: Manihaist metinlerde özellikle kutsal, değerli bazı kişi ya da kavramların önemini vurgulamak için metin içinde noktalama işaretlerinin kullanımına sıkça başvurulmuştur. Aşağıdaki Partça örnekte olan önemli dinî kavramlar öncesine ve sonrasına yazılan noktalama işaretleri ile vurgulanmıştır (etrafı silik olan işaretler kırmızı yuvarlak içinde gösterilmiştir):

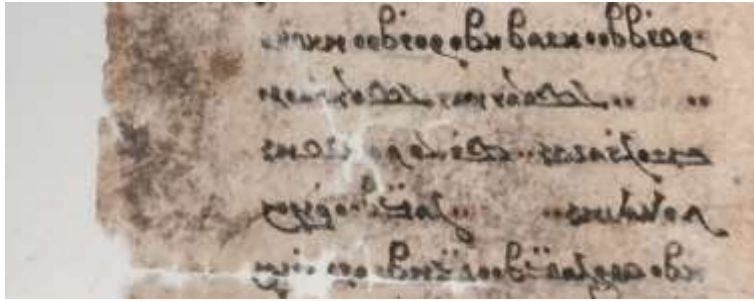
Şekil 4: M369/R/3-5 © BBAW

Metin: {Partça}...°mār yiṭō-zīwā ° rōṭnān frihstom ° ṭahrδār maṭīhāh
° ...

Çeviri: "...efendi haşmetli İsa, ışığın en sevgilisi, hükümdar mesih
..."

4. Çok dilli metinlerde dil ayrımını göstermek: Noktalama işaretleri iki ya da daha fazla dilde yazılmış metinleri birbirinden ayırmak için de kullanılmıştır. Bu şekildeki diller arasındaki kesin ayrımlar genellikle, arada görünür boşluk bulunan ve yan yana konulan bitişik iki nokta ile yazılmıştır. Aşağıdaki birinci örnekte M172 arşiv numaralı Orta Farsça ve Soğdca olarak yazılmış metin, ikinci örnekte ise M176 numarasıyla kayıtlı Orta Farsça ve Partça olarak yazılmış metinler gösterilmektedir:

Örnek 4.1:

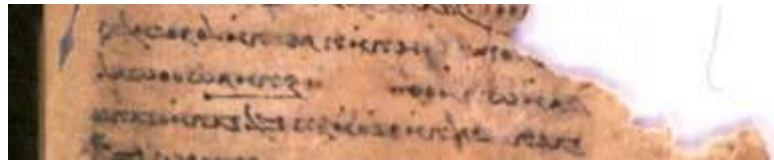

Şekil 5: M172/R/1/5-9 © BBAW

Metin: {Orta Farsça} ... 'stwd 'wd 'st'y(h)yd qnygrwtñ °° sr 'y wy(s)p'n
wyhyh'n °° ____ °° {Soğdca} ṽwḫtyy xcy 'ty pcywḫtyy ḫ't °° ...

Çeviri: "{Orta Farsça}... övülmüş ve övülendir, ışığın kızı bütün bilgeliklerin öncüsüdür. — {Soğdca} O övülmüş ve övülecek olandır, ..."

Örnek 4.2:

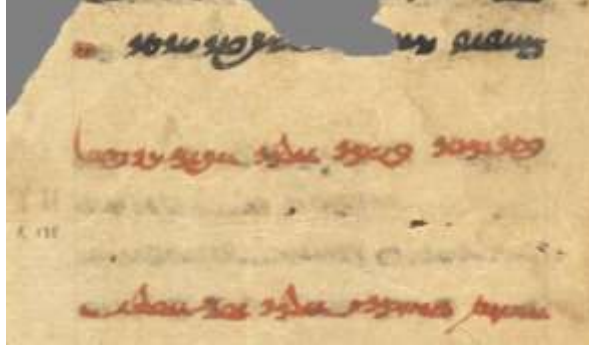

Şekil 6: M176/V/9 © BBAW

Metin: {Orta Farsça} ...purr ṭādīh °° ____ °° {Partça} kādūt yiṭō' ...

Çeviri: “{Orta Farsça}... mutluluk dolu — {Partça} mübarek İsa...”

5. *Bölüm bitiş ve başlangıçlarını göstermek*: Noktalama işaretlerinin en yaygın işlevlerinden biri de bölüm başlangıçları ve sonlarını göstermektir. Bu gibi kullanımlarda özellikle çok bölümlü eserlerde sonraki bölüme başlamadan önce bir ya da iki satır boşluk bırakılabilir. Aşağıdaki Soğd yazılı örnekte Huyadagmān adlı döngü ilahinin beşinci bölümünün sonunu bildiren ifadeden hemen önce noktalama işareti konulmuş, ardından yaklaşık bir satırlık boşluk bırakılıp kırmızı mürekkeple bölüm bitiş belirtilmiş, sonraki bölüme ise öncesinde yaklaşık iki satırlık boşluk bırakılarak yine kırmızı mürekkeple yazılı bir satırla başlanmıştır:⁹

Şekil 7: So 14615 /V/8-10 © BBAW

Metin: {Soğdca} ... *my'wnw sy[tm'n 'lsw'y-n'y-ty °° pty-'mty pncmy 'nδmy 'k'm ky pwz' ...*

Çeviri: “... — beşinci faslın sonu: ya kurtarıcı kimdir? ...”

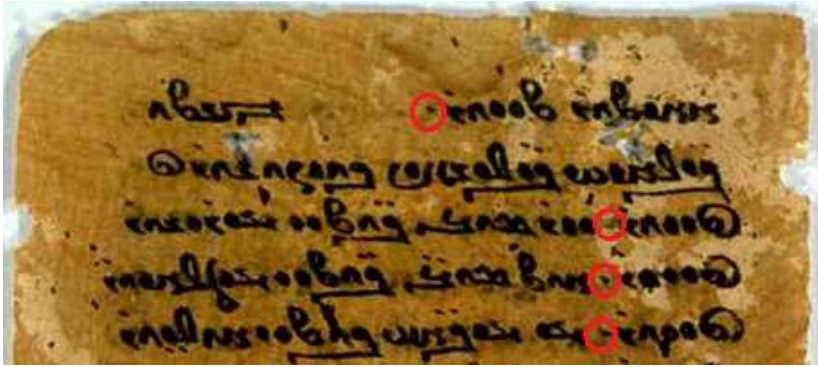
II. Eski Uygurca Manihaist Eserlerde Noktalama İşaretleri

Eski Uygurca Manihaist eserlerde de İran metinleriyle benzer biçimde noktalama işaretleri oldukça geniş işlevlerde kullanılmasına karşın bu işlev-

⁹ Metnin tamamı için bk. D. N. MacKenzie, “Two Sogdian Hwysgm'n Fragments”. *Papers in honour of Professor Mary Boyce II* (1985): 421-8, Tf. 19-22.

ler her iki dildeki metinler için de geçerli olmak üzere katı bir standart kurallar dizisi içermez. Bir metinde düzenli olarak görülen bir işlev başka bir metinde düzensiz olabilir ya da hiç olmayabilir; ancak yine de noktalama işaretlerinin kullanıldığı durumların çerçevesini genel olarak çizmek mümkündür.

1. *Manzum metinlerde mısra ayrımı yapmak*: İrani dillerde yazılmış metinlerde olduğu gibi Eski Uyğurcada da manzum bir metinde art arda gelen mısraları birbirinden ayırmak için noktalama işaretleri kullanılır. Aşağıdaki örnekte U34 arşiv numaralı Manihaist ilahide mısraları birbirinden ayırmak için noktalama işareti konulmuştur (işaretler yuvarlak içinde gösterilmiştir):

Şekil 8: U34/R/1-6 © BBAW

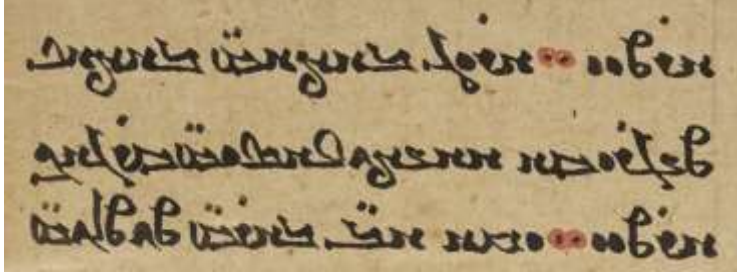
Metin: {Eski Uyğurca} ... *aytur teyür* ° ____ *käntü kılmut kılınçı közüñür teyür* ° *yer suv kutı erinür teyür* ° *oñ suv kutı erinür teyür* ° *ı içaç kutı ulıyur teyür* ...

Çeviri: "... 'sorarlar' der, 'kendi işlediği ameli görünür' der, 'yeryüzü kutu üzülür' der, '(yeşil) ot ve su kutu isteksiz olur' der, 'bitki (ve) ağaçların kutu figan eder' der..."

2. *Temel ya da yan cümle bitişlerini göstermek*: Cümle sonlarında kullanılan noktalama işareti ile diğer harflerin arasındaki mesafe, harflerin birbirleri arasındaki mesafeden biraz daha fazla; sözcüklerin arasındaki mesafeden daha azdır. Aşağıda *Huastuanıft* metninin Londra

nüshasından alınmış fiil ve isim cümlesi örneklerinde noktalama işaretinin kullanımı gösterilmektedir.¹⁰

Örnek 2.1:

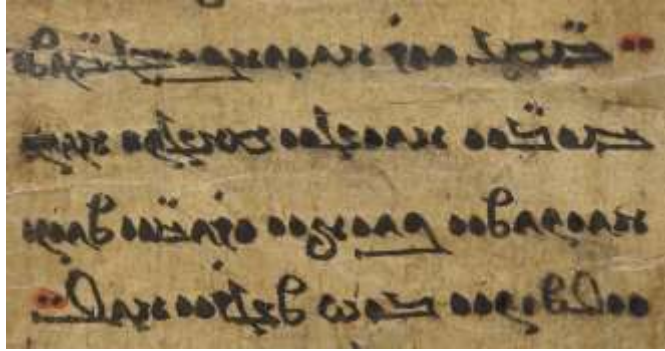

Şekil 9: Huastuanift Londra nüshası: 247-249 © IDP, BL

Metin: {Eski Uyğurca} ... *är̥ti* ° *arıy baçaq bačap t̥(ä)ŋriqä ančolasiq q(ä)rgäk är̥ti* ° *ymä* ...

Çeviri: "... idi. Temiz oruç tutarak tanrıya övgümüzü sunmamız dinimizin gereği idi; dahası ..."

Örnek 2.2:

Şekil 10: Huastuanift, Londra nüshası: 45-48 © IDP, BL

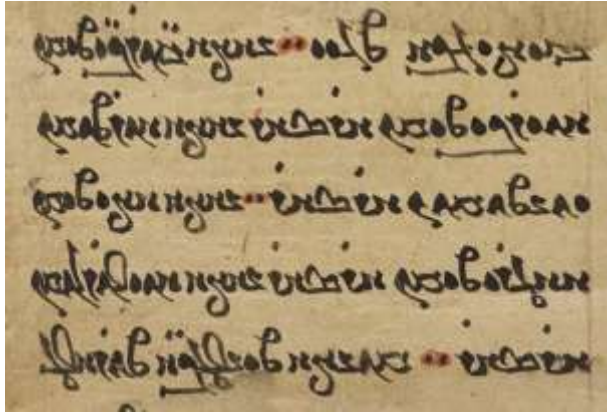
Metin: {Eski Uyğurca} ... °° *q̣(a)m(a)ŋ yer üzäkin(i)ŋ q̣utı qıwı öŋi mäŋ(i)zi özi üzüti küči y(a)ruqı t̥özi yultızi beq̣ t̥(ä)ŋri ol* °° ...

¹⁰ Huastuanift metninin tıpkıbasımı ve tercümesi için bk. B. Özbay, *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. (Ankara, 2014).

Çeviri: "... Bütün yeryüzünün saadeti, sevinci, rengi, görünüşü, ruhu, gücü, aydınlığı, esası, özü beş tanrıdır."

Bugünkü kullanımdan farklı olarak noktalama işareti ihlallerinin en çok yapıldığı durum da yine temel ya da cümle sonlarıdır. Temel ya da yan cümlelerin sonlarında hem İran hem de Uygur metinlerinde noktalama işaretlerinin konulmadığı örnekler de bulunur:

Örnek 2.3:

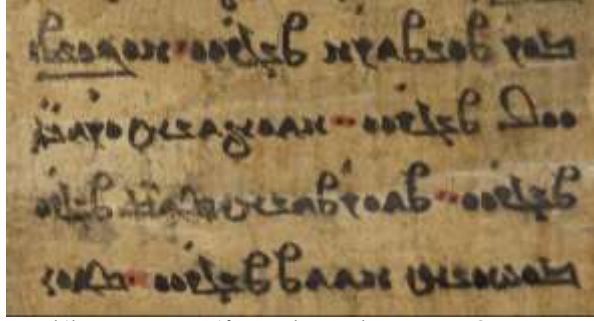
Şekil 11: Huastuanift, Londra nüshası: 87-91 © IDP, BL

Metin: {Eski Uygurca} ... *kiçigkä t(ä)gi ° näčä qorkıt<t>(ı)m(ı)z ürki<t>(ı)m(i)z ärsär näčä urt(u)muz yünt<t>ümüz ärsär ° näčä açıt<t>ım(ı)z ayırt<t>ım(ı)z ärsär näčä ölürdüm(ü)z ärsär ° monča tınl(ı)yka tural(ı)y-* ...

Çeviri: "... küçüğüne, ne kadar korkutup ürküttüysek (,) ne kadar vurup aşağıladıysak, ne kadar (canlarını) acıtıp incittiysek (,) ne kadar öldürdüysek, bütün bu varlıklara ..."

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi tekrarlanan benzer ifadelerde şart çekimindeki yardımcı fiil *erser-*'den sonra noktalama işareti düzensiz biçimde konulmuştur.

3. *Önemli kavramları vurgulamak:* İran metinlerinde olduğu gibi Uygur metinlerinde de özellikle kutsal kişi ve kavramların isimlerinden önce ve sonra noktalama işareti konularak ifadeye dikkat çekilebilir. Aşağıdaki örnekte Manihaizm'deki "beş tanrı" sıralanırken düzenli olarak yazılmış noktalarla birbirinden ayrılmıştır:

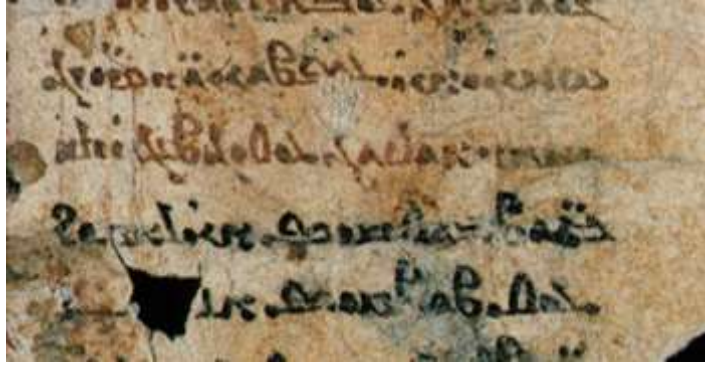

Şekil 12: Huastuanift, Londra nüshası: 34-37 © IDP, BL

Metin: {Eski Uygurca} ... bir tintura t(ä)ŋri ° ikinti yel t(ä)ŋri ° ° üçünç y(a)ruk t(ä)ŋri ° ° törtünç suv t(ä)ŋri - beñinç ot t(ä)ŋri ° ...

Çeviri: "... birincisi hava tanrı, ikincisi rüzgâr tanrı, üçüncüsü ışık tanrı, dördüncüsü su tanrı, beşincisi ateş tanrı(dır)."

4. Çok dilli metinlerde dil ayrımını göstermek: İran metinleri kadar yaygın olmamasına rağmen Eski Uygurca Manihaist eserlerde de birden fazla dilde yazılmış metin görmek mümkündür. Aşağıda fotoğrafı gösterilen MİK III 36 arşiv numaralı örnekte Orta Farsça bölümden sonra gelen Eski Uygurca isimler noktalama işareti ile ayrılmıştır:

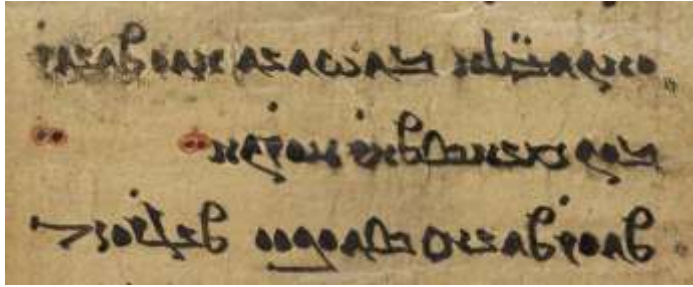
Şekil 13: MİK III 36/R/I/12-15 © Staatliche Museen zu Berlin, MİK

Metin: {Orta Farsça} ...tāhryār ištud ud āfrīdag (n)ām ° {Eski Uygurca} uluy elig t(ä)ŋridä qut (b)ulmuş ärdä(m)in el tutmuş al[p]...

Çeviri: "{Orta Farsça} ...hükümdarlık övülmüş ve kutsanmış isim, {Eski Uygurca} Ulug Elig Täŋridä Kut Bulmuş Erdemini İl Tutmuş Alp..."

5. *Bölüm bitiş ve başlangıçlarını göstermek:* Eski Uygur Manihaist metinlerinde de bölüm sonu ve başlangıçları arasında noktalama işareti ile bölüm ayrımları yapılmaktadır. Aşağıda *Huastuanift* metninin Londra ve Berlin nüshalarından alınmış örnekler gösterilmiştir. Bu eser oldukça rahat takip edilen on beş bölümden oluşur ve her bir bölüm belirgin biçimde arası boşluklu olarak konulmuş bitişik iki nokta işareti ile biter, ardından bir sonraki bölüm numarası ile devam eden fasıl başlar:

Örnek 5.1:

Şekil 14: *Huastuanift*, Londra nüshası: 62-64 © IDP, BL

Metin: {Eski Uygurca} ... *yazoğda boṭunu ötüñür biz m(a)n aṣtar hirza*
° _____ ° *törtünč söki t(ä)ñri ...*

Çeviri: "...bütün günahlardan arınmayı dileriz. — Dördüncü olarak ezelden beri tanrı ..."

Örnek 5.2:

Şekil 15: U9/V/7-8 © BBAW

Metin: {Eski Uygurca} ... *hirz* ° _____ ° *beṭ y(e)girminč.....*

Çeviri: "... (günahlarımı) bağışla. — On beşinci"

SONUÇ

Türk ve İran dillerinde üretilmiş Turfan Vadisi'nde bulunan Manihaist yazmalardaki noktalama işaretlerinin kullanımında oldukça önemli benzerlikler bulunur. Manihaist Uygurlar yaygın olarak kullandıkları Mani ve Soğd yazılarını İran halklarından öğrenmiş olmalarına rağmen bu yazıları olduğu gibi kopya etmemişler, birtakım yeni işaretler ve işlevler eklemişlerdir. Yazıdaki diğer işaretler gibi noktalama işaretleri de birebir aynı kullanılsa da benzer şekillerde karşımıza çıkar; ancak Uygur metinlerinde cümleleri birbirinden ayırma işlevi (anlam odaklılık) daha fazlayken İran metinlerinde (özellikle Partça ve Orta Farsça) beyitlerin, bölümlerin, önemli dinî kavramların birbirinden ayrılması gibi işlevler (biçim odaklılık) daha fazladır. Genel olarak, Manihaist metinlerde noktalama işaretleri beyitleri ayırmak, cümle ya da cümlecikleri sonlandırmak, kutsal kişi ve kavramları vurgulamak, çok dilli metinlerde diller arası geçişleri belirlemek ve son olarak da bölüm sonu ve başlangıçlarını göstermek için kullanılabilir. Fakat yukarıda belirttiğimiz gibi bu kullanım biçimleri standart ve mutlak kurallı değildir. Bu kullanımların ihlal edildiği örnekler bulunsa da henüz Orta Çağ devam ederken noktalama işaretlerinin bu kadar titiz ve çok yönlü kullanımı Turfan Manihaist topluluğundaki yazı geleneğinin son derece ileri bir düzeyde olduğunun kanıtı niteliğindedir. Eski Uygurlardan önce, Orhun Türkçesi zamanında Türk Runik yazısında görülen üst üste iki nokta şeklindeki noktalama işaretleri genellikle sözcükleri birbirinden ayırma işleviyle kullanılmıştır. Daha sonraları, Türkçede bugünkü anlamda noktalama işaretlerinin kullanımı XIX. yüzyılda Şinasi ile başlar. Bu bilgiler ışığında Eski Uygurların noktalama işaretlerini bu denli çeşitli ve çok işlevli kullanmaları son derece önemlidir. Bütün bunların dışında yazımızda yer veremediğimiz noktalama işaretlerinin süsleme ve dekorasyon amaçlı kullanımı ile daha önce sözünü ettiğimiz üçüncü işlev olan melodik eserlerde yönlendirme işareti olarak kullanımı da mevcuttur. Müzikal metinlerde, özellikle koro ya da solo olarak icra edilen ilahilerde ritim, nefes, durak gibi melodi figürlerini belirtmek için de noktalama işaretlerinden faydalanılır. Makalemizde değinemediğimiz bu önemli konu yapılacak olan yeni çalışmalar yardımıyla daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- ANDREAS, F. C. ve W. B. HENNING. "Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch-Turkestan I", *SPAW. Phil.-hist. Kl.*, (1932): 173-222.
- _____, "Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch-Turkestan II", *SPAW. Phil.-hist. Kl.*, (1933): 292-363.
- _____, "Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch-Turkestan III", *SPAW. Phil.-hist. Kl.*, (1934): 846-912.
- ASMUSSEN, J. P. *X"āstōānift. Studies in Manichaeism*. Copenhagen, 1965. (Acta Theologica Danica 12.)
- BİÇER ÖZCAN, Ş. "Uygur Yazmalarında Sayfa Düzeni". (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2010.
- BOYCE, M. *A Catalogue of the Iranian Manuscripts in Manichean Script in the German Turfan Collection*. Berlin, 1960. (DAW. Institut für Orientforschung. 45.)
- CLARK, L. *Uygur Manichaeen Texts. Volume II: Liturgical Texts. Text, Translation, Commentary*. Turnhout, 2013. (Corpus fontium Manichaeorum. Series Turcica. 2.)
- CLAUSON, Sir G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, 1972.
- DURKIN-MEISTERERNST, D. *Dictionary of Manichaeen Texts. Vol. III: Texts from Central Asia and China. Part 1: Dictionary of Manichaeen Middle Persian and Parthian*. Turnhout, 2004. (Corpus fontium Manichaeorum: Subsidia.)
- GHARIB, B. *Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)*. Tehran, 1995.
- GULÁCSI, Zs. *Manichaeen Art in Berlin Collections. A Comprehensive Catalogue of Manichaeen Artifacts Belonging to the Berlin State Museums of the Prussian Cultural Foundation, Museum of Indian Art, and the Berlin-Brandenburg Academy of Sciences, Deposited in the Berlin State Library of the Prussian Cultural Foundation*. Turnhout, 2001. (Corpus Fontium Manichaeorum. Series Archaeologica et Iconographica. 1.)
- KLIMKEIT, H.-J. *Gnosis on the Silk Road: Gnostic Texts from Central Asia*. San Francisco, 1993.
- LE COQ, A. von. *Chuastuanift, ein Sundenbekenntnis der manichaischen Auditores. Gefunden in Turfan (Chinesisch-Turkistan)*. Berlin, 1911.

- (AKPAW. Phil.-145 hist. Cl. 1910. Anhang: Abhandlungen nicht zur Akademie gehoriger Gelehrter. 4.) [Tıpkıbasım: *SEDTF1*, 564-604].
- _____, "Dr. Stein's Turkish Khustuanift From Tun-huang, Being a Confession-Prayer of The Manichæen Auditores". *JRAS*, (1911): 277-314.
- _____, *Türkische Manichaica aus Chotcho I*. Berlin, 1912. (APAW. Phil.-hist. Kl. 1911. Anhang: Abhandlungen nicht zur Akademie gehöriger Gelehrter. 6.) [Tıpkıbasım: *SEDTF 1*, 393-451]
- _____, *Türkische Manichaica aus Chotcho II*. Berlin, 1919. (APAW. Phil.-hist. Kl. 1919:3) [Tıpkıbasım: *SEDTF 1*, 452-464]
- MACKENZIE, D. N. "Two Sogdian Hwıydgı'n Fragments". *Papers in honour of Professor Mary Boyce II*. ed. H. W. Bailey, A. D. H. Bivar, J. Duchesne-Guillemin, J. R. Hinnells. Liège, 1985: 421-8, Tf. 19-22. (Acta Iranica 25.)
- ÖZBAY, B. *Huastuanift Manihaist Uyğurların Töve Duası*. Ankara, 2014. (AKDTYK TDK 1127. Eski Uyğurca Kütüphanesi 3.)
- _____, "Maniheist Uyğur Metinlerinin Envanterinin Hazırlanması" (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2010.
- _____, "The Paleographical Analysis of the Manichean Script for Middle Iranian and Old Uyghur Texts" (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2016.
- ÖZERTURAL, Z. *Der uigurische Manichäismus, Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq*. Wiesbaden, 2008. (VdSUA. 74.)
- RÖHRBORN, K. *Uigurische Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien: a-äryäk 1-6*. Wiesbaden, 1977-1996.
- SIMS-WILLIAMS, N. "The Sogdian sound-system and the origins of the Uyghur script". *JA* 269 (1981): 347-360.
- SIMS-WILLIAMS, N. ve D. DURKIN-MEISTERERNST. *Dictionary of Manichæan Texts. Vol. III: Texts from Central Asia and China. Part 2: Dictionary of Manichæan Sogdian and Bactrian*. Turnhout, 2012. (Corpus fontium Manichæorum: Subsidia.)
- SUNDERMANN, W. "Manichean Festivals", *Manichaica Iranica*, ed. Christiane Reck, Dieter Weber & Claudia Leurini, Antonio Panaino, Band I, Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente, s. 73-80, Roma, 2001.

TARDIEU, M. *Manichaeism*. Translated from the French by M. B. DeBevoise, Introduction by P. Mirecki. Urbana, 2008.

WILKENS, J. *Alttürkische Handschriften. Teil 8. Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung*. Stuttgart, 2000. (VOHD 13, 16.)

“PUNCTUATION MARKS IN MANICHEAN OLD UYGHUR AND MIDDLE IRANIAN TEXTS”

Abstract

In the 8th century, when Uyghur ruler Böğü Kagan officially accepted Manichaeism as the state religion, an intensive translation movement from Iranian languages into Old Uyghur began, and many religious texts describing Manichaeism were translated to Old Uyghur. Most of the Manichean texts had been directly or indirectly translated from the Middle Iranian languages of Sogdian, Middle Persian and Parthian. Middle Persian and Parthian, which became a dead language during this period, continued to be used as the church language of the Manichaeen community at least until the middle of the 13th century in this region. With these translations, not only a serious vocabulary was added into Old Uyghur, but also the scripts used by the Iranian people spread among the Uyghurs. On the other hand, the relationship between these two important peoples has always been mutual. The Manichean script and the Uyghur script of Sogdian origin became widespread in the Old Uyghur society, while the Turkish titles were used among Iranians. The punctuation marks used multi-functional in Middle Iranian and Old Uyghur texts written with Manichean and Sogdian scripts in a very early period, provide a new perspective for us to see and consider on the tradition of written culture in Turfan region. The forms and functions of the punctuation marks in Manichean text are similar both in Iranian and Uyghur texts. According to our study, the five basic functions of punctuation marks in Manichean texts are presented comparatively with the examples from Old Uyghur and Middle Iranian texts.

Keywords

Manichean texts, Old Uyghur, Middle Iranian languages, Punctuation marks, Turfan Manuscripts.